

MACHIAVELLI-REN «PRINTZEA»

Politikagintzaren diskurtsu
modernoaren hasiera

JOAKIN BALENTZIA

Autore modernoa dugu Machiavelli, nahiz eta orain dela laurehun urte baino gehiago (1469-1527) bizi izan. Bere prosa italierazko hoberenatarikotzat jotzen da, baina gure artean ospetsua bada, bere ideiangatik da batipat. «Makiavelismo» eta «makiaveliko» hitzak mendebaldeko hizkuntza guztietan erabiltzen dira eta mendebaldeko kulturaren zati garrantzitsu bat da Machiavelli bera, bere *Printzea* obra handian ikusten denez.

ZER DA MAKIAVELISMOA?

Makiavelismoa bere zentzu propioan zer den jakiteko *Printzea* irakurri behar da. Hitz honek duen zentzu txar eta petralare-

kin geratzen bagara, Machiavelli azkar eta zuhurrari ez diogu bat ere justiziarik egiten. Eskuarki faltsukeria, ezkutukoa eta agerian aipatzen dena ez dela egiazko asmoa adierazteko erabiltzen da. Baina *Printzea*, italiar literaturaren perla hau irakurtzen baduzu (orain baduzu euskaraz ere irakurtzeko aukera), guztiz alderantzizkoa dela ikusiko duzu, hots, italiar literatura ez dela bat ere faltsua, zinikoa (zentzu eratorrian ulertuta, ez jatorrizko filosofiaren arabera), egiazalea baizik.

Bai, Machiavelli egiazale, errealitatearen aztertzaile azkar eta zorrotz agertzen zaigu obra honetan. Horregatik izan zen, hain zuzen ere, Espainiako Inkisizioak debekatutako autore etariko bat; mende asko iragan behar izan zuten ilunpetatik ateratzeko. Nik dakidanez, liburu hau ez zen gaztelaniara XIX. mendera arte itzuli. Nolanahi ere, bazen itzulpen bat, 1523an Agustino Nefo-k latinera egin eta, obraren izpiritua ongi interpretatuz, originalizat Karlos I.ari eskaini ziona. Dena den, liburu hau, latinez nahiz italieraz, Espainiako noble batzuen eta apezterien gorenaren liburutegietan aurki zitekeen, garai hartako jaunaren ezagumendurako. Hauek izan ziren, hain zuzen ere, Machiavelli-ri arrazoia emanaz, behin eta berriz, makiavelismo eta makiavelikoaren berri *manipulatua* eman zutenak, beren probetxurako jendea ignorantzia bizian mantenduz.

Printzea da, kapitalismo-garaian, boterearen inguruan lehenbizikoz egindako deskribapen eta interpretazio modernoak. Halaber, kapitalismo modernoaren garapenean eta gaur egungo politikagintzan ere, eragin handia izan duen obra dela esan liteke. Euskal edizioan (*Elkar*-ek argitara emandakoan) Napoleon-en oharren bidez ikus daitekeenez, opuskulu hau zen Europako konkistatzaile eta printzeen printze izan zenaren lasaigarri eta lo-eragingarri handia. Liburuska honetan (ehun orrialde baino gutxiago duen lantxo honetan) aurki daiteke mendebalder zibilizazioan eta kolonietako gobernu sukurtsalistetan ere agintearen inguruan nabarmentzen den ideologia, hots, jende arruntarentzat predikatzen diren balore moralek ez dute Estatuko gobernuarentzat balio, Estatuaren arrazoia beste edozein arrazoiren gainetik baitago, Estatuak bortxakeriaren monopolioa baitu, arrakastaren balio absolutuaren araua politikagintzan defendatuz.

Bestalde, Machiavelli-ren ideietan ikusi da (bere obraren azalpenetan irakur daitekeen legez) politikagintzaren lehenbiziko teoria «zientifikoa» berea izan zela, zientifiko hitza errealitatearen nolabaiteko deskribapen bezala hartzen bada bederen; eta horixe egin zuen autoreak, alegia, deskribatu nola lortu eta mantentzen ziren herentziaz nahiz konkistaz lortutako printzerriak, edo nolakoak diren printzerri zibilak eta elizakoak (hauek baziren eta badira). Hauek, adibidez, dio Machiavelli-k ironia handiz, birtute edo zoriari esker lortzen dira eta printzegoan «irauteko, ordea, ez dago ez bata eta ez bestearen premiarik», erlijioaren lege zaharretan oinarritzen baitira. Erakunde legal hauek, aspaldi sortutakoak eta hain indartsuak izanik, eliz printzea mantentzen dute Estatuko zuzendaritzan, printzearen portaera nolanahikoa izanik ere.

PRINTZE MAKIAVELIKO BAT: FERNANDO KATOLIKOA

Printze makiaveliko konkistatzaileen artean (XXI. kapituluan) Nafarroa konkistatu zuena aurkitzen dugu: Espainiako Erregea, Fernando Katolikoa hain zuzen ere, bere adibidea harri-garriztat joz. Machiavelli, jakina, ez da analista politiko hutsa; historiatik ateratako lezioak printzeei ematen dizkie, bere panfleto propioa sortuz. Printze konkistatzaileei, adibidez, printzerri mistoak (herentziaz nahiz konkistaz lortutakoak) nola mantendu behar dituzten erakusten die III. kapituluan:

«Estatu hauek zuten printzea eta bere ondorengoa desegin, batetik, eta beren legeak (foruak) errespetatu, nahiz zerga gehiago ez ezarri, bestetik. Denbora gutxi barru, Estatu berri hauek bat egingo dute konkistatzaileak lehen zuenarekin. Hizkuntza, ohitura eta izaera desberdineko Estatuak eskuratzen direnean, ordea, zailtasunak egoten dira...».

Machiavelli-ren analisisa, gaur egun Euskal Herritik ikusita bederen, oso zuhurra da nahiz eta Napoleon-ek —autorea bera baino makiavelikoagoa batzuetan— azterketa zorrotz hori sinplekeriatzat eta ahuleriatzat jo. Denok dakigu historiak italiarrari eman ziola arrazoia eta Napoleon-en asmo inperialistak po-

r rot eginda geratu zirela. Nahikoa da, beraz, besterik gabe, munduan gertatzen ari diren deskolonizazioak ikustea eta, egungo Europan bertan ere ematen ari dena, non hizkuntza, ohitura eta izaera desberdinetako lurralde konkistatuak dituzten estatuek arazo larriei aurre egin behar dieten.

MACHIAVELLI ETA IDEOLOGIAREN KONTUA

Machiavelli izan zen, bere garaiko Estatu eta gobernuen ohizko praktikan oinarrituz, ideologiaz teorizatu zuen lehena, hots, bizitza eta historiari buruzko balorazioak egoera sozial eta helburu politikoaren arabera egin zituen. Geroago Marx-ek klase-borrotarako egokitu zuen teoria hau, sintesi berri eta erradikal bat eginez. Eta gaur denok onartzen dugu nolabait makiavelismoa, edo ideologiaren funtsa, alegia, kontzientzian ditugun errealitatearen islada, ideia eta kontzeptu guztiek egia-aren zati bat (deformatua, mugatua) bakarrik hartzen dutela, eta egoera sozial batean eta honek markatzen dituen interesetan duela bere sorrera. Estatuaren ideologia edo makiavelismoa jendea izorratzeko da eta herri bakoitzaren edo indar berrien ideologiak edo makiavelismoak giza emantzipazioaren bidean Estatuak akabatzeko behar du izan.

Machiavelli-ren «errealismo» politikoaren lezioek, adibidez, porrot egiten dute batzuetan, lezio horiek epaitzen dituzten pertsonen arabera; Napoleon-en iritziak hor daude aipatu oharretan baina *a posteriori* epaitzen ditugu. Norbaitek pentsa lezake azken bi kapituluetan —XXV eta XXVI.ean— autorearen «zientzia politikoa»k porrot egiten duela, XV.ean ia poemagintzan eta irrazionaltasunean sartzen baita, zoria, zortea, emakume batekin konparatuz: «eta menpean mantendu nahi baldin badugu, astintzea eta min ematea premiazkoa da. Bestetik, zoria, emakume denez, gazteen laguna da...». Baina kapitululu horretan ere oso koherentea da autoreak: «Hala ere gure aukera erabat mugatua ez denez gero, onartzen dut zoria gure ekintzen erditan erabakitzailerik izatea. Beste erditan, edo kasik, gu geu gara gobernatzaile. Zorigaitzoko ibaiak bezalakoxea da hau...». Ormak eta dikeak egin ditzakete uholdea ekiditeko. «Patuarekin ere berdina gertatzen da», dio.

ITALIAREN BATASUNERAKO DEI SUTSUA

Azken kapituluak —indartsu, bihozkor eta poetikoenak— «errealismo» politikoa makiavelismoaren beraren kontrakoa dela pentsarazi liezaioke bati baino gehiagori; izan ere, «Italiako aitzindari izan eta barbaroengandik libratzearren deia» du izenburutzat (gure euskal itzultzaileak hemen ere akatsak ditu, baina horretaz gero mintzatuko gara). Kapitulu honetan aurkitzen dira irudirik erakargarrienak: gerrarako dei irekia, Italiaren batasunaren alde dei eginez.

Garai hartan —XVI. mendean— Italia erabat zatiturik zegoen eta lurralde batzuk, «barbaroek», atzerritarrek konkistatuak. XIV. kapituluan «Italiako printze askok zergatik beren Estatuak galdu zituzten» adierazten du autoreak kaliputsuki: «Urte luzetan printze izanik Estatuak galdu dituztenek, beren koldarkerian aurki bezate hondamenaren arrazoia, eta ez zorte txarrean». Baina berak ikusten du aberria hondamendi horretatik ateratzeko printze berri bat, guztiz ausart eta zuhur bat behar dela, Italia salbatzaile baten zain bait dago, aspaldian dituen zauriak sendatuko dizkionaren zain, alegia.

Horregatik egiten dio Medici familiari Italiaren batasunaren aldeko deia: «Ez zaizu zaila gertatuko, baldin eta aipatu ditudan printze ospetsuen bizitzak eta ekintzak gogoan hartzen badituzu. Jaungoikoak gainera, ez zien zuri adina lagundu». Justiziazko arazo nagusia, bestetik, honetan datza: «Izan ere, bidezko da gerra behar dutenentzako, eta zilegizkoak dira armak armengan esperantza besterik ez denean» (hemen Tito Livio aipatzen du). Kontu hau oso garbi agertzen da obra osoan. VI. kapituluan jadanik hala dio: «Profeta armatu guztiek asmatu zuten eta armarik gabe zeudenek huts egin zuten».

Ez dut ezagutzen Italiako batasunerako dei sutsu hau bete arte —hirurehun urte beranduago— zer eragin zehatz izan zuen Machiavelli-k italiar penintsularen historian, baina seguru asko, Victor Manuel II.ak, Piamonte-ko erregeak, eta Cavour-ek eta Garibaldi-k, Italiako batasunaren aitzindariak, ongi ezagutzen zuten eta italiar herriak, azkenik, armen bitartez atzerritarrak bota eta Eliz Printzerria (Aita Sainduarena) menperatu zituen (1871.ean), Erroma berriz ere Italiako hiriburu bihurtuz. Horrela bete zen Machiavelli-ren ideia eta italiarren

itxaropen zaharra: «Zein italiarrek, orain atzerritarrek ezarria duten uztarria hain gorrotagarria izanik, ez luke bere printzetzat onetsiko?».

MACHIAVELLI-REN ERAGINA MENDEBALDEKO KULTURAN

Nahiz eta bere aberria batzeko bere profezia eta deia hirurehun urtez utopiaren eremuan murgildurik egon, Machiavelli, lehen pentsalari modernoa dugu, munduko ikuspegi batua antzinatik deseginda zegoela erakusten duena, helburu desberdin eta beraien arteko dibergenteentzako giza pentsamenduaren balioa politikagintzan frogatzen duena. Autoreak defendatutako autonomia politikoa eta Estatuaren ideia, beste alorretara zabaltzen dira (zientzietara ere bai) eliz dogmatik, pentsamendu eskolastikotik eta ordena feudal, sozial eta ekonomikotik pixkanaka mendebaldar gizartea askatuz.

Beste aldetik, zapaltzaile eta zapalduentzako balore moralak desberdinak izan dira, irabazleak eta garaituak, jaunak eta esklabuak izan zirenez geroztik, baina Machiavelli izan zen lehenbiziko aldiz antzinako kontraesan hori agerian jarri eta «errealismo politikoa» defendatu zuena, Estatuko gobernurako balio duten arauak jende arruntarentzat balio ez dutela argi eta garbi adieraziz. Bere eragina izugarria izan da mendebaldeko kulturaren baitan. Izan ere, makiavelikoak izan ziren ere bere garaian eragin handia izan zuten pertsonaiak, hala nola, Lutero, Loiolako Ignazio eta jesuitak (Trentoko Kontzilioa lekuko), Montaigne bera, etab. Baina hau frogatzeko ur handitan sartu beharko genukeenez, beste noizbaiterako utziko dugu gauza.

«PRINTZEA»REN EUSKAL EDIZIOA

Bukatzeko obraren euskal edizioa, Iñaki Azkunek euskaratua, aztertuko dut pixka bat. Liburuaren azaletan titulua, egi-lea eta euskaratzailearen izenak bakarrik eskaintzen dira. Irakurle despistatu batek, beraz, haur-ipuin bat dela pentsa le-

zake. Nik dakidanez, testu hau ez da derrigorrezkoa ez BBBen, ez unibertsitatean; jendeak, bada, ez du zergatik ezagutu behar. Hurrengo edizioan (oraingoa, eskoletan erabiltzen hasi denez berehala agortu da) akats hau zuzendu egingo dela uste dut, atzeko azalean nahiz paparrean azalpenen bat egin eta sarreraren bat erantsiz. Nahiz eta gaurkotasun handiko obra izan, zaharra denez, egokia litzateke garai hartako gertakizun eta pertsonaiei buruzko argibideak ere (oharren bidez) ematea, obra bere testuinguruan kokatu ahal izateko, aipatutako Napoleon Bonaparte-ren oharrek ez baitute behar hori inolaz ere betetzen. Oso bapatekoak direnez (tripako minez eginak batzuetan edota loak hartuezinik besteetan), interesgarritzat ditut, baina anekdota hutsak izanik, orrialde-oinean jartzea ez zait egokia iruditzen. Ene ustez, mantenduz gero, liburuaren bukaeran jarri beharko lirатеke eranskin gisa.

Itzulpenaz ere zera esan daiteke: beste itzulpen batzuekin eta jatorrizko testuarekin konparatuz gero, ikusten da itzultzaileak, euskaraz errazago uler dadin, batetik, pasarte luzeak moztu egin dituela, batzuetan modu egokian, baina beste batzuetan testuari indarra eta zentzua ere galeraziz; eta bestetik, horren eraginez parafrasiak maiz sartu dituela. Literaltasuna da, ene ustez, itzulpenaren arau nagusia, hizkuntza berrian ulergarritasunaren alde egokitze-lan zorrotza egiten den bitartean, interpretazio eta birkreazioaren kontuak ezinbestekoak izanik ere. Baina itzulpenaren balore hauek, eskuarki, honako ordenatan landu behar dira: literaltasuna–ulergarritasuna–egokiera–interpretazioa–birkreazioa. Bakoitzak bere garrantzia du eta estilo bakoitzean ez da gauza bera bata ala bestea. Nahiz eta azken lekuetan aipatu, interpretazio-birkreazioa da dena laburbiltzen duena, baina zorrotza izan beharra dago eta ezin daiteke jatorrizko testua asmakizun huts bihurtu. Literaltasuna, beraz, ahalik eta gehien errespetatu behar da beti.

Zentzu horretan honako gauza hauek aipatuko nituzke: latinezko tituluak dira, jatorrizko obran, atalen izenburu propioak; honenbestez pentsa daiteke hurrengo edizioan nolabait jasoak izanen direla, Machiavelli-k tartekatutako latinezko esaldiekin batera. Esaldi hauetan, hain zuzen ere, bi akats aurkitu di-

tut: bata, XXVI. kapituluaren izenburuan «aitzindari izan» edo «lideratu» (ad capessendam) falta dela, eta bestea, XXVI. kapituluko Tito Livio-ren esaldia ere gaizki itzulia dagoela, alegia: «Izan ere, bidezkoa da gerra...» Baina adibide hauetaz aparte, nere kezka nagusia «virtú» hitzaren itzulpenean datza. Ia kasu guztietan «ausardia» bezala itzuli da eta neretzat ez da egozia; interpretazio hutsala eta lau mende pasa ondoren autorearen izpirituari egindako klitxe bat da, unibokoegia. Machiavelismoari askoz gehiago dagokio «birtute» hitza, nahiz eta gaur egun anbigua izan, eta jakin badakigun autoreak berak ez lukeela inolaz ere geuk bezala ulertuko (baina hori da historiari pagatu behar zaion ezinbesteko prezioa). Horregatik, liburuaren hondarrean Petrarca-ren bertso ederra itzultzean «virtú» eta «valore» (bi hitz desberdin) «ausardia» bezala itzultzea desegokitasun nabaria da. Honela behar zukeen:

Birtuteak errabiaren aurka
armak hartuko ditu, eta burrukaldia ez da luze izanen;
antzinako ausardia ez baita
italiar bihotzetan oraindik itzali.

(Petrarca, «Italia mia»)